

EL FERRO I ELS FERRERS EN L'ANTROPONÍMIA CATALANA I EUROPEA

Antoni Llull Martí

XIX Jornada d'Antroponímia i Toponímia. Muro, 2006

Des que fa prop de tres mil cinc-cents anys, els hitites descobriren la manera de forjar el ferro i utilitzar-lo per fer-ne armes, eines i molts diversos utensilis, crec que podem donar per segur que aquest metall és el que més ha contribuït, i contribueix encara, al desenvolupament de la civilització. En els segles següents a aquest descobriment, els pobles que desenvoluparen les tècniques per obrar el ferro tingueren grans avantatges sobre els que les desconeixien, i encara durant l'edat mitjana, l'ofici de ferrer era molt preuat i, per això, quan per devers el segle XII començaren a fer-se usuals als països cristians de l'entorn del Mediterrani occidental els llinatges hereditaris, molts dels qui tenien aqueix ofici adoptaren *Ferrer* com a nom de família.

Un vell nom personal germànic introduït a Catalunya pels visigots i que s'ha conservat al nostre país com a llinatge, és *Isern*, que en documents catalans dels segles X i XI, escrits en llatí com era usual en aquella època, es troba escrit *Isarn* i *Isarnus*, derivat, segons sembla, del mateix mot germànic del que procedeix l'alemany modern *Eisen* 'ferro', documentat en antic alt alemany amb les formes *isarn* i *isan*, i en gòtic *eisarn*.¹ Altres antics noms germànics composts amb aquest mateix mot i un altre que els complementa, són *Isanbard*, *Isanbald*, *Isenburg*, *Isenfrid*, *Isimbert*, que han estat molt poc, o no gens, usuals en la nostra antroponímia medieval, i molt menys en la moderna.

Altres cognoms relacionats amb *Eisen*, 'ferro', són els alemanys *Eismann*, *Eisenmann*, *Eiser*, *Eisermann*, *Eisler*, *Eisner*, i els de jueus alemanys *Eisenbach*, *Eisenberg*, *Eisenfeld*, *Eisenstein*, *Eisenhandler*, i altres n'hi ha, també derivats d'*Eisen*, que formen composts amb un altre element que res no té a veure amb ferro, com *Eisenbaum* (ferro + arbre), *Eisenfarb* (ferro + color) i *Eisenzweig* (ferro + ram o branca). El mot anglès 'ferro', *iron*, el trobam en el cognom *Ironside*, i en l'edat mitjana era el mot amb què es designava un guerrer armat.

Un mot eslau que significa *ferro*, que el trobam en rus amb la forma *железо*, en búlgar *желязо*, en txec i eslovac, *železo*, en serbocroat, *željezo*, en polonès *żelazo* i en eslovè *železen*, també ha produït cognoms, com l'ucraïnès *Žaliznyak* 'un que negocia amb estris de ferro, ferrater' (i també 'ferrer'), el polonès *Żelaski*, el txec *Železný*, i els lituans *Železen* i *Želesnik*, i segurament n'hi ha d'altres.

¹ Förstemann posa amb interrogant la relació d'*Isarn* amb *eisen* 'ferro'. *Altdeutsches Namenbuch*, col. 971. Pensa que, tal volta, pot tenir a veure amb *Eis*, 'gel', però Kremer el posa com a derivat d'*isarn*, 'ferro' (*Die Germanischer Personen Namen in Katalonien*, p. 160). Moll (*Els Llinatges Catalans*, p. 113) indica que *Isern* prové del nom germànic *Isarnus*, però no es pronuncia sobre l'etimologia d'aquest.

També l'acer, l'aliat de ferro i carboni, ha produït cognoms, especialment en llengües germàniques, i en temps molt posteriors a l'ús del nom del ferro en els noms de persona. Tal és el cas de l'anglès *Steel*, de l'alemany *Stahl*, de l'holandès *Staal*, del danès i noruec *Stål*, del suec *Stahl* i el cas, molt especial, del famós revolucionari i dictador soviètic Iósif Vissarionovitx Djugaixvili, que creà i adoptà com a nom de guerra, i després cognom, *Stalin*, a partir del mot rus сталь (*stal*) 'acer'.

En la nostra llengua no he trobat, com a nom de persona, el nom del metall, rònec, exceptuat, si de cas, el ja esmentat *Isern*, però sí, i amb profusió, derivats del llatí *ferrum*, 'ferro', amb un sufix o altres elements, com és el cas del diminutiu *Ferret*, que pot correspondre al mot comú *ferret* que significava un ferro petit i particularment la peceta de ferro que era utilitzada per copejar una pedra foguera per treure'n espines per fer foc. El nom del metall adaptat com a cognom el trobam en el castellà *Hierro*, i, més antic, *Fierro*; en portuguès *Ferro*, forma coincident, en la grafia, amb l'italià, llengua en la qual també són usuals *Fierro* i *Ferri* (i *Ferretto*). En francès hi ha *Fer* i *Dufer*, i també *Ferret*, coincident en la seva forma escrita, amb un dels nostres.

Derivats de *ferrum* és també l'antic nom personal documentat en llatí amb la forma *Ferrucio*, del que n'és derivat *Ferruç* i *Ferreolus*, transformat en *Ferriol*, nom amb què són venerats alguns sants, entre els quals un prevere martiritzat a Besançon, al Franc Comtat, juntament amb un diaca anomenat *Ferruç*. Un altre *Ferreolus*, també sant, fou bisbe de Llemotges, i trobam encara un màrtir del mateix nom a Viena del Delfinat. Aquests antics noms personals perduren com a cognoms al nostre país i també a Itàlia, tot i que no hi siguin gaire corrents, amb les formes *Ferraiolo* (i també *Ferriolo*), i *Ferrucci* i a França tenen *Férreol*, i *Ferrus*, amb variants deformades popularment com són *Fargeau* i *Ferjeux*, i també *Ferrol*, nom d'un comtat el qual abans s'havia donat, en temps antic, el nom de *Férreol*.

Amb tot i la seva semblança fonètica amb *ferro*, no hi tenen res a veure *Ferran* ni *Ferrandell* ni *Ferrà*, que són formes del nom germànic *Fredenand*, que s'adaptà en llatí com a *Ferdinandus* i en castellà com a *Fernando*.

Composts amb el nom del ferro utilitzats encara com a llinatges són *Ferragut*, que es corresponia amb el mot que en català antic designava un tipus de ganivet o arma amb punta² (ferro agut, del que se'n troben dues formes en francès, *Ferragu* i *Férragus*), i la variant *Farragut* és coneguda als Estats Units d'Amèrica per haver estat el cognom d'un dels seus grans personatges, l'almirall Farragut, descendent d'immigrants menorquins. Una altra forma de la que en trobam variants en altres llengües és *Tallaferro*, que en principi era el nom d'una eina per tallar el metall i que després s'aplicà a aquell qui la utilitzava, i finalment acabà com a llinatge, procés similar a allò que degué ocórrer en italià, llengua en la qual trobam *Tagliaferro*, en francès *Taillefer*, i en el cognom anglès *Telfer*, segurament agafat del francès. Amb mots distints, però amb el mateix significat, tenim el cognom alemany *Eisenhauer*, que trobam en holandès amb la forma *Eisenhower*, llinatge famós per haver estat el d'un general que fou president dels Estats Units d'Amèrica.

A causa del gran prestigi de l'ofici de ferrer en l'època en què començaren a fer-se usuals els llinatges en les llengües que tenim més acostades, en la majoria d'aquestes hi

² Potser la punta d'una llança. Coromines, al *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, tom III, pàg. 980, col. 1^a, cita, de J. Martorell, «la llança que és largua e ab lo ferro agut...»

trobam com a nom de família *Ferrer* o algun equivalent. En castellà tenim *Herrero*, i, més antic, *Ferrero*, forma que també es troba en italià; i en portuguès *Ferreiro*, tots derivats del llatí *ferrarius*. I també trobam com a cognom català *Ferrari*, sembla que de procedència italiana. A les terres de parla catalana durant els segles XIII i XIV, *Ferrer* era també usual com a nom de persona, i a Mallorca era entre els més comuns. Segons Joan Coromines, el nom propi *Ferrer* podria ésser derivat d'un antic nom germànic compost amb el mot *ferhu*, que significa 'pur',³ però és el cas que ni en la immensa recopilació de noms germànics de Förstemann, ni en la que féu Kremer sobre els noms germànics a Catalunya, he sabut trobar cap nom que sembli l'antecedent de *Ferrer*, per la qual cosa pens que és més probable que provengui del nom llatí, si bé podria ésser que un antropònim germànic de forma semblant hi hagués coincidit i al final, per devers els segles X i XI, haguessin arribat a convergir en una mateixa forma. En els segles XIII i XIV, *Ferrer* es mantenia encara entre els noms de bateig més usuals, però en els següents segles el seu ús, com a nom personal, disminuï notablement i acabà per desaparèixer, tal com va ocórrer amb alguns altres noms de procedència germànica, com *Berenguer*, *Bertran*, *Galceran*, *Gilabert*, *Guerau* i alguns altres que només han perdurat com a noms de família.

També trobam com a llinatge alguns altres noms d'ofici relacionats amb *ferro*, com són *Ferrater*, que designa 'el qui compra i ven coses de ferro' (del que procedeix *ferreteria*); *Ferraire*, 'el qui es dedica a ferrar bísties'; i *Ferretjans*, plural de *ferretjant*, 'el qui treballa en ferro', i alguns diminutius com *Ferreiró*, *Ferrerol* i *Ferreric*. Encara es poden trobar altres derivats de *ferro*, com l'esmentat *Ferret*, *Ferri* i *Ferrís*. *Ferrussola* sembla derivat de *ferrussa*, nom que antigament es donava a la fulla d'un ganivet i que també és el nom d'una eina de terrisser.

En llatí es féu usual anomenar el ferrer *faber*. Però *faber*, del que prové el català antic *fabre*, del qual el llinatge *Fabre* o *Fabra*, i el castellà antic *fabro*, era en principi un nom genèric que designava diversos tipus d'artesà, generalment un que treballava amb elements durs, com ferro i altres metalls, pedra, vori, etc. Per això de vegades s'especificava, per posar-ho més clar, *faber ferrarius*, *faber tignarius*, 'fuster', *faber marmoris*, etc., i de *auri faber*, sortiren el francès *orfèvre* i el català i castellà *orfebre*, però amb el temps, el *faber* per antonomàsia passà a ésser el ferrer, i sobretot en el francès antic, en què el mot *fèvre* i els seus derivats, alguns amb ortografia caòtica, han produït una gran quantitat de llinatges, com *Fèvre*, *Fevvre*, *Favre*, *Faure*, *Faivre*, *Feur*, i també, amb article aglutinat, *Lefèvre*, *Levevre*, *Lefébure*, *Lefeur*; i fins i tot amb article i preposició, com en el cas de *Dufaure*, i diminutius com *Févret*, *Fevret*, *Favreau*, *Favrichon*. El nom que més s'utilitza avui en dia es dona a França al ferrer, *forgeron*, també ha produït algun cognom, però molt estrany, perquè aquest mot aparegué per devers el segle XVI, quan en aqueix país, com en el nostre, ja feia més de tres segles que eren usuals els llinatges.

A Itàlia trobam també una bona sèrie de cognoms procedents de *faber*: *Fabro*, *Fabbro*, *Faber*, *Fàvaro*, *Fàvero*, *Fabbri*, *Faveri*, *Dal Fabbro*, i derivats d'aquests com *Fabretto*, *Fabretti*, *Fabrini*, *Fabbrucci*, i també el nom de bateig *Fabrizio*, un dels més populars en aquest país.

El nom de l'ofici de ferrer en llengües germàniques ha produït també molts de llinatges. A partir d'un verb germànic del qual no se sap exactament com era la seva forma

³ Joan Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, t. IV, p. 212, col. 1-2.

originària, però del qual se troben derivats en diverses llengües, com *smida* en suec, *smede* en danès, en alemany antic *smiden* i en anglès antic *smidian*, que sembla que significava ‘pegar cops’, sortí l’anglès *Smith*, que en principi sembla que designava un obrer que treballava en coses dures com el ferro, pedra o fusta, significat similar al del llatí *faber* i que al final passà a significar ‘ferrer’. Però, a causa del significat més general que tenia en temps antic, es troben composts amb aquest mot i altres per especificar millor la naturalesa de l’ofici, denominacions que també s’han convertit en llinatges, com són *Blacksmith*, el ferrer pròpiament dit, *Coppersmith*, per a aquell qui treballava el coure, *Whitesmith*, el qui obrava el zinc, *Arrowsmith*, era el qui forjava puntes de fletxa, *Silversmith*, l’argenter, i *Goldsmith*, l’aurífex. I també en trobam derivats patronímics amb les formes *Smithson*, que és tant com dir ‘fill de Smith’, i *Smisson*, *Smets* i altres que són simples variants. La forma més simple, *Smith*, és el cognom més usat en el món occidental, havent-se calculat que el duen, en tot el món, prop de cinc milions de persones.

Tot i que el nom genèric donat normalment als ferrers en anglès hagi estat *Smith*, com ja he apuntat, també hi ha uns quants cognoms derivats del mot llatí *ferrarius*, possiblement a través del francès duit a la cort d’Anglaterra pels normands. Entre aqueixes formes d’origen llatí n’hi ha una que, gràficament, coincideix del tot amb la nostra, *Ferrer*, i les altres només en part: *Ferrar*, *Farrar*, i *Ferrier*. També derivats del mateix mot llatí són els cognoms romanesos *Feriar* i *Feraru* i els occitans *Ferrier* i *Ferreri*.

Del mateix antic mot germànic que originà l’anglès *Smith*, procedeixen els cognoms alemanys *Schmidt* i *Schmitt*; les formes holandeses *Smit*, *Smidt*, *Smed*, la danesa i noruega *Smidth*, i també *Smed*; les poloneses *Szmidt* i *Szmyt*; la txeca i eslovaca *Šmid*, i en yiddish hi ha una sèrie de formes semblants, amb el mot *man*, ‘home’, afegit, com *Schmidman*, *Szmidman*, i amb el sufix *-er*, de funció similar al nostre d’igual forma i que és aplicat a noms d’ofici: *Schmieder* i *Shmieder*.

En llengües eslaves també han sortit diversos llinatges que representen l’ofici de ferrer. Una sèrie sembla que tenen com a origen l’antic mot eslau *kuć*, que potser significava, com el germànic que abans m’he referit, ‘pegar cops’, o ‘feina de forja’ del qual se’n deriven, utilitzats com a llinatge, el polonès *Kowal*, més usual en la forma patronímica *Kowalski*, l’ucraïnès *Koval* (i també el seu patronímic *Kovalski*, que sembla que procedeix de la forma russa *Kolvalyov*), les txeqües *Kovář*, *Kovač* i *Koval*; l’eslovaca *Kováč*, la serbocroata *Kovači* la lituana *Kálvis*, amb el seu patronímic *Kalvāitis*, i la letona *Kalejs*. I corrent a Hongria, on hom esperaria una forma distinta per ser la llengua hongaresa del grup lingüístic fino-úgric i no eslau, és molt corrent i des de temps ben antic el cognom *Kovács*, que també es troba en una altra llengua ben distinta, l’albanès, si bé amb una forma lleugerament diferenciada: *Kovaç*. Aqueixes tres formes, la croata, l’hongaresa i l’albanaesa es llegeixen poc més o menys com si en la nostra llengua escriguéssim /kóvatx/. I del mot rus *кузн* (*kuzn*), parent de l’esmentat *kuć*, i que devia tenir la mateixa significació, sembla que en sortí el patronímic rus *Kuznetsov*, i també en són derivats els polonesos *Kuzniac* i *Kuznicki*.

També en turc trobam com a llinatge el nom de l’ofici de ferrer, *Demirci*, derivat de *demir*, ‘ferro’, adaptat a l’armeni amb la forma *Demirjian*.

De les llengües cèltiques (escocès, irlandès, gal·lès, bretó), no n’he pogut obtenir gaire cosa; per una part, per l’escassa documentació al meu abast, i per altra, perquè als països on es parlen ha predominat i encara predomina el sistema de filiació per patronímics (el nom

del pare precedit d'un indicador de «fill», com l'escocès *Mac* (escrit també *Mc*). Amb tot, un cognom usual, per molt que no gaire corrent, en gal·lès i irlandès és *Goff* o *Goffe*, variants gràfiques del mot cèltic *gof*, escrit en el gaèlic d'Escòcia *gobha* 'ferrer', del que n'és derivat el cognom *Gow* i els patronímics, també escocesos, *McGobha* i *McGobhann*, anglicitzats *Mc Gow(e)* i *McGowan*, corresponent *Gobhann* a un diminutiu de *gobha*,⁴ com si diguéssim «ferreret». I en bretó hi ha els llinatges *Goff* i *LeGoff*, que és tant com dir 'ferrer' i 'el ferrer', amb l'article francès. Ja he citat alguns equivalents de *ferrer* usuals com a llinatge en els països nòrdics de llengua germànica, on també hi predominen els patronímics, com en els països celtes. Un cas apart, entre els països escandinaus, és el de Finlàndia, on es parla una llengua molt distinta a la dels altres, i on els noms de família transmissibles de generació en generació hi foren implantats en temps relativament modern. En finlandès he trobat el cognom *Seppänen*, derivat de *seppä*, 'ferrer', i en estonià, llengua molt semblant al finlandès, també s'usa *Sepp* 'ferrer' com a llinatge.

⁴ Segons PATRICK HANKS & FLAVIA HODEGES, *A Dictionary of Surnames*, Oxford University Press, 1988, p. 358.